

УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ В СЕВАСТОПОЛІ

❖ На першу

❖ Відгуки

❖ Просвіта

❖ Галерея

❖ Бібліотека

❖ Дзвін Севастополя

❖ Вільна трибуна

❖ Пласт

❖ Союз українок

❖ УКІЦ

❖ Смішного!

❖ ТРЦ Бриз

❖ УГКЦ

❖ Лінки

Олександр Пономарів

ФОНЕМИ Г та Ґ

Словник і коментар

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Назви мов

англ. - англійська
 болг. - болгарська
 бр. - білоруська
 вл. - верхньолужицька
 гр. - грецька
 лат. - латинська
 мак. - македонська
 нім. - німецька
 нл. - нижньолужицька
 п. - польська
 перс. - перська
 псл. - праслов'янська
 р. - російська
 санскр. - санскрит (давньоіндійська)
 слн. - словенська
 слц. - словацька
 срб. - сербська
 тюрк. - тюркські
 укр. - українська
 хрв. - хорватська
 ч. - чеська

Скорочення позначок

антр. - антропологія
 біол. - біологія
 бог. - ботаніка
 виг. - вигук
 геол. - геологія
 д.відм. - давальний відмінок
 діал. - діалектне слово
 ж., жін. - жіночий рід
 заст. - застаріле слово
 зб. - збірний іменник
 зоол. - зоологія
 кул. - кулінарія
 лінгв. - лінгвістика
 літ. - літературознавство
 мед. - медицина
 мист. - мистецтвознавство
 мн. - множина
 муз. - музикознавство
 спорт. - спортивний термін
 тс. - те саме
 філос. - філософія

ЗМІСТ

Переднє слово

Вступні uwagi

Слова з фонемою ґ

Загальні назви

Іншомовні антропоніми

Українські прізвища

Географічні назви

Слова грецького походження (де не слід уживати проривного ґ)

Було б дуже бажано усунути ще дві недоречності

Література

Видавничий центр "Просвіта", 1997.

ФОНЕМИ Г та Ґ

Словник і коментар

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Наші мовознавці тепер працюють над новою редакцією українського правопису. Вони мають різні орієнтації, які переважно виявляються в намаганнях, з одного боку, у правописному кодексі нічого не змінювати і, з другого боку, вдосконалити чинний правопис, зберігши в ньому все апробоване традицією та внісши украй необхідні зміни. До того ж у мовній практиці помітна мода порушувати чинний правопис. За цих обставин постає потреба ґрунтовно обмірковувати питання стосовно напрямів удосконалення нашого правопису. Передовсім варто зазначити, що правописні підвалини випрацьовано, а тому потрібно спрямувати свої зусилля на шліфування тих правописних норм, де нагромаджено всілякі нашарування, породжені попередніми несприятливими умовами функціонування української мови. Таких "уразливих" місць в українському правописному кодексі не так і багато. До них зараховуємо й упорядкування написань з літерою ґ.

Правописні норми мають якнайповніше відбивати фонетичну і граматичну структуру сучасної української літературної мови. Як бути в такому разі з літерою ґ? Вилучити її з ужитку чи, навпаки, надати їй значного поширення? Відразу заперечимо: ні перше, ні друге. Необхідно зважати на місце позначуваної літерою ґ фонему у фонологічній системі сучасної української літературної мови. Річ у тому, що фонема [g] посідає периферійне місце в сукупності фонем української мови, а отже, через те не може "претендувати" на якісь привілеї. Ця фонема не відбиває духу української мови, що засвідчує її використання в порівняно небагатьох словах звуконаслідувального та іншомовного походження. Проте вона функціонує в українській мові, що і сприяло закріпленню літери ґ. Звичайно, ідеться здебільшого про іншомовні слова.

Невпорядкованість використання літери ґ відображено останнім часом у низці виданих довідників. На жаль, довідники не позбавлені вад, тому з багатьма їхніми рекомендаціями не можна погодитися. У пропонованому словникові професора Олександра Пономарева маємо, на наш погляд, найобґрунтованіше розв'язання цього питання. Автор у словнику використав засади "Українського правопису" 1928 року щодо написання слів з літерами ґ і ґ', але з деякими уточненнями. Уточнення стосовно використання літер ґ і ґ' у словах іншомовного походження полягають:

а) у послідовному відтворенні проривного [g] і глоткового [g] у спільнокореневих словах слов'янських мов українським ґ;

б) у використанні в усіх грецизмах тільки літери ґ;

в) у передаванні фонему [b] у запозиченнях з інших мов через ґ;

г) у вживанні літери ґ у давно засвоєних словах;

ґ') у розрізненні ґ та ґ' у неслов'янських іменах та прізвищах, а також у новіших загальних назвах відповідно до вживання П та Д у мові-джерелі.

Пропонований словник укладено на підставі лексикографічних праць відомих авторитетів у галузі історії і культури української мови та власних студій професора Олександра Пономарева.

Принагідне звернемо увагу ще на деякі питання українського правопису, пов'язані з написанням слів іншомовного походження. Зокрема, варто протидіяти надуживанню літери ф. Звук [f] українська та інші слов'янські мови запозичили. Наша мова цьому запозиченню чинила впертий опір, на який вказують написання *-картопля, квасоля, Пилип, Степан* та інші. Тепер звук [f] і відповідна літера закріпилися в словах типу філософія, футуризм, феномен. Проте вживати звук там, де його не подибуємо в мові-джерелі, не варто. Тут, безперечно, позначилися впливи російської мови. Як слушно мовить професор Олександр Пономарів, настав час писати логаритм, ортографія, міт, мітичний, мітологія, Атени, Термопіли, Методій тощо.

Бажано було б упорядкувати правопис и й і в іншомовних власних назвах. За чинним правописом у загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним пишемо и. Зазначене правило треба послідовніше поширити і на власні назви. Таке поширення надасть нашому правописові вікінченості і стрункості.

Український правопис звичайно побудовано на фонематичному принципі, який передбачає збереження в написанні фонемної структури слова. Вимога фонетичного принципу писати однаково в різних фонетичних і граматичних позиціях має знайти ширше застосування. У сучасних написаннях натрапляємо на неприродні для української мови збіги голосних. Пишуть, наприклад, *матеріал, матеріальний, колоніальний, імперіалізм*. Однак у вихідних словах пишемо з йотованою голосною: *матерія, колонія, імперія*. Тому правило про передавання звукосполук і + голосна має стосуватися всіх споріднених слів, тобто по-українському скрізь потрібно писати і + йотована голосна (літера). Отож артеріальний, бо пишемо й вимовляємо артерія, парафіальний, бо пишемо й вимовляємо парафія.

Наприкінці нашої розмови хочеться висловити сподівання, що зусиллями наших найавторитетніших мовознавців нове видання українського правопису стане поступом у вияві гармонії мовленого й писаного рідного слова. Водночас побажаймо авторові словника нових плідних здобутків у шліфуванні правописних норм сучасної української мови.

Іван Вихованець,
член-кореспондент Національної академії наук України

Далі

ФОНЕМИ Г та Ґ

Словник і коментар

ВСТУПНІ УВАГИ

Українська мова належить до тих індоєвропейських мов, де проривний задньояеиковий приголосний ґ перейшов у глотковий, або фарингальний г (інді його ще називають фрикативним). Зі слов'янських мов таке явище спостерігаємо також у білоруській, верхньолужицькій, словацькій та чеській мовах. Там, де в інших слов'ян на місці праслов'янського g зберігся проривний ґ(д), у зазначених п'ятох мовах маємо фрикативний г(п). Для прикладу візьмемо слово **голова**: псл. *golva*, п., нл. *glova*, р. голова, болг., мак., срб. глава (вимовляється, як наша фонема г), хрв., слн. *glava*, з одного боку, та укр. голова, бр. галава, вл. *hlava*, слц., ч. *hlava* - з другого. Тобто слова спільного кореня в одних слов'ян уживаються з проривним ґ, а в інших із фрикативним г, причому це поширюється не лише на загальні, а й на власні назви. Скажімо, чехи звуть свою столицю Praha, а поляки Praga, хорвати кажуть Zagreb, болґари Бѣлґария, а чехи Zahreb, Bulharsko. Тож і нам немає потреби писати й вимовляти **Заґреб**, **Ґолубєв**, бо в назві хорватської столиці той самий корінь, що й у дієслові гребти, а російське прізвище походить від птаха, який зветься по-нашому голуб: отже, пишімо й вимовляймо **Заґреб**, **Ґолубєв**.

З неслов'янських мов звук ґ перейшов у г і в інших мовах, зокрема в грецькій*, тому в словах грецького походження вживаємо г не тільки там, де був густий приди́х (...), що відтворювався лат. п (**Гера**, **Геракл**, **Гермес**, **гематома**, **гідра**, **гімн**), а й на місці ...: **апогей**, **галактика**, **епіграма** тощо, бо так вимовляють греки, з якими наші предки мали давні історичні, географічні, господарські, культурні зв'язки. Дивно було б українцям "ґекати" в грецьких словах, коли самі греки "гекають".

Хоч проривний звук ґ у нашій мові використовується в порівняно небагатьох словах звуконаслідувального та іншомовного походження, до 1933 року для його позначення існувала літера ґ. Вилучення цієї літери спричинило розхитування вимовної норми, що вже майже була встановилася. У виданні правопису 1990 року літера ґ знову посіла належне їй 5-те місце в українській абетці. Але введення літери без вироблення чітких рекомендацій щодо її вживання спричинило нові порушення фонетичної системи. Позаяк кількість слів із фонемою ґ далеко не обмежується списком, наведеним на с. 20 "Українського правопису", а поради на кшталт "правильною є вимова Гібралтар і Гібралтар, Гете й Ґете" видаються, м'яко кажучи, дивними для мовного кодексу, кожен українець заходився писати літеру та вимовляти проривний приголосний на власний розсуд.

Є люди, які гадають, що вимова г править за ознаку низької освіченості або сільського походження, і вживають ґ там, де його немає в жодній мові світу (крім російської): гімн (гр. *hymnos*), Ґамлет (англ. *Hamlet*), балаган (перс. *balahana*), навіть українське слово **ґалузь** дехто вимовляє ґалузь. На сторінках преси можна прочитати Ґавел (ч. *Havel*), Ґельмут (нім. *Helmut*), ґонор, ґоноровий (лаг. *honor*) і под.

Як бачимо, йдеться здебільшого про іншомовні слова, де через різні причини мовного та позамовного характеру не розрізняються фонемі h=г, ch=x та g=ґ. До сплутування призводить беззастережне копіювання російських вимовних традицій. А ми ж маємо власні традиції відтворення чужих слів, які доволі вдало були застосовані в "Українському правописі" 1928 року, забороненому під час "боротьби з українським націоналізмом на мовному фронті" 1933-го. За тим правописом у давно засвоєних словах звук д передавався через г, бо це цілком відповідає духові нашої мови. Слушно завважував свого часу видатний український філолог і теолог Іван Огієнко: **"Ознакою української мови є тільки г (h), чому й чужі слова з ґ ми українізуємо, цебто вимовляємо інтелігенція, гімназія, агітувати"**. Інший славний син нашого народу, поет і перекладач Володимир Самійленко у відомій статті "Чужомовні слова в українській мові" писав:

"Наш люд, коли приймає ці слова, то систематично замінює в них звук ґ звуком г... Інші ж мови не наводять на потребу заховання звука ґ, бо цей звук часто віддається в тих чужих мовах: у мові французькій звуком ж, в італійській - звуком дж, а в еспанській звуком х. А всі ж ті мови мають і звук ґ, як і латинська мова. Чи не йти їм нам слідом за народною фонетизацією таких слів і там, де вимовляють: римлянин ґ, француз ж, італієць дж, а еспанець х - не вимовляти ні першого, ні другого, ні третього, ні четвертого, а наше п'яте, себто г?" Зрозуміла річ - питання риторичне.

Отже, нам, не обмежуючись наведеним у сучасному правописі невеличким переліком слів із ґ, водночас не варто бентежити людей різними українсько-анґлійськими словниками. Поважаючи традиції свого народу, мусимо писати й вимовляти не лише Багами, Гаваї, Гавана, Гайдарабад, Гайдельберг, Гаїті, Гамбург, ГанOVER, Гельсинкі, Гімалаї, Гондурас, Йоганесбург, тобто закономірно відтворювати звук її українським г, а й Англія, Бельгія, Бенгалія, Гватемала, Генуя, Гібралтар, Гринвич, Грузія, Грюнвальд, Мадагаскар, Нікарагуа, галантерея, галера, галоп, гладіолус, граніт, грот, де в оригіналі маємо г.

Тепер стало модним порушувати чинний правопис. Він, певна річ, потребує вдосконалення (це тема іншої розмови), але в ньому є речі, освячені доброю традицією, усталені та безсумнівні. Приміром, відсутній у нашій мові огублений голосний е, що в різних мовах Європи позначається на письмі **о**, **ое**, **еи**, послідовно віддається неогубленим **е**: інженер, режисер, фунікулер, Берне, Ґете, Кельн. Деякі "вдосконалювачі" починають писати Бьорнс, Кьольн, хоч тут немає жодного пом'якшеного приголосного перед о (як в українському слові льон чи в російському прізвищі Тьоркін). Знову ж таки бездумно наслідують російський правопис. Але ж треба

зважати передусім на можливості своєї мови; не завадить і досвід інших народів, зокрема слов'ян. Наприклад, чехи (за традицією мов з латинською графікою) прізвища Goethe й Gonsz пишуть так, як німці та угорці, проте, не маючи огубленого е, вимовляють по своєму: Ґете, Генц.

Ще більшої шкоди українській вимовно-звуковій системі завдають ті, що пишуть балет, колега, лекція, Лета. Адже за нормами української літературної вимови звук л перед е та й не твердий і не м'який, а нейтральний л, близький до середньоєвропейського l*, тому за всіма українськими правописами був, є та буде можливий тільки варіант ле: балет, колега, лекція, Лета тощо.

Стурбованість української інтелігенції непорядкованістю вживання проривного ґ стала поштовхом до видання низки довідників на цю тему. Один із перших таких довідників уклав О.Негребецький**. Висловивши добрі наміри й навівши вже згадану цитату зі статті В.Самійленка, автор пішов на розхитування усталених вимовних норм, пропонуючи писати ґ там, де його не вимовляють навіть греки: ареопаґ, Аґамемнон, Антиґона, Ґанімед, Пеґас замість звичних для української та грецької мов ареопаг, Агамемнон, Антиґона, Ґанімед, Пегас та ін. З огляду на закони української фонетики неприйнятні поради п. Негребецького писати й вимовляти Гелена, леґато, Онґстрьом, Рьонтґен, Шрьодинґер замість Гелена, леґато, Онґстром, Рентґен, Шрединґер тощо. Позитивним у цьому виданні є чітке розмежування при передачі іншомовних звуків h (г) та ch (х). Наш сучасний правопис, на жаль, має тут хибний орієнтир - залежність від примх російської мови, яка через відсутність фрикативного г відтворює звук h то через г (ґ), то через х: Гейне, Гавайские острова, Гофманн і Хофманн, Гельмут і Хельмут, Гелена й Хелена.

Тим часом українська мова може розрізняти ch, h та g:

ch

Харбін
Харибда
харита
хартія
херувим
хірург
хлор
хорей

h

гайдук
гарт
геві метал
гепі енд
гінді Ганс
гіт (не хіт)
гобі (не хоббі)
гокей (не хокей)
гонор
гуманізм
магараджа
Гавпман
Гамер(не Хаммер),
Гамлет
Гамсун
Ганібал
Гельмут
Гемінґвей(не Хемінґуей)
Генрих
Гонекер
Гофман
Вальдгайм
Гумбольт
Г'юм
Натаньягу

g

Ґете
Гюґо
Геґель і под.

Опублікований двома роками пізніше "Словник-довідник вживання літери ґ в основному зорієнтований на правопис 1928 року, тому з більшістю його рекомендацій можна погодитися. Але, по-перше, тут повторюються огріхи згаданого правопису (агроном, дифтонг, енергія, металургія - це грецизми, писати й вимовляти їх треба не через ґ, а через г); по-друге, цьому виданню властиве подекуди надуживання літерою ґ. Є низка слів, які давнозасвоєні нашою мовою з фрикативним г: магазин, манган, маргарин, роглик (того самого кореня, що й ріг), Фригія, Ягич. Немає підстав виконувати настанову довідника й запроваджувати написання та вимову манґан (та ще й з несправедливою позначкою "застаріле"), маґазин, марґарин і т.ін.

Пропонований словник укладено на підставі реєстрів "Словаря української мови" за редакцією Б.Грінченка, "Правописного словника" Г.Голоскевича, "Довідника українських прізвищ" Ю.Редька, "Словника іншомовних слів" за редакцією академіка О.Мельничука, праць з історії та культури мови І.Огієнка й Б.Антоненка-Давидовича та власних досліджень у галузі етимології лексики української мови.

У словникові щодо використання фонем г та ґ у словах іншомовного походження застосовано засади "Українського правопису" 1928 року з деякими уточненнями, а саме:

а) проривний ґ і фрикативний г слов'янських мов завжди відтворюються українським г, оскільки вживаються, як правило, в однокореневих лексемах;

б) у всіх грецизмах уживається тільки г;

в) у запозиченнях з інших мов фонема **h** послідовно передається через **г**;

г) д у давно засвоєних словах також відтворюється українським **г**. Із власних назв це стосується насамперед найменувань країн, міст, гір, річок та інших ономастичних об'єктів;

ґ) у неслов'янських антропонімах (іменах та прізвищах), а також у новіших загальних назвах розрізняємо **h** та **g**, що передаються відповідно через **г** та **ґ**: **Hegel** (нім.) - Геґель, **heat** (англ.) - гіт, **regio** (лат.) - регіон.

Питомі українські слова, що містять у своєму складі фонему **ґ**, подаються за лексикографічними джерелами.

Будова словника

Як складники реєстру виступають здебільшого слова (іменники, рідше інші частини мови). Похідні подаються під реєстровим словом у такій послідовності: іменник, прикметник, дієприкметник, прислівник, дієслово, спочатку безпрефіксні, а далі в алфавітному порядку префіксальні. До іменників чоловічого роду наводиться закінчення родового відмінка однини: **аґрус**, **-у**; **бравнінґ**, **-а**.

Назви жінок, утворювані за допомогою наростка **-к/a/**, подаються при відповідних іменниках чоловічого роду в такий спосіб: **гугенот**, **-ка** (цебто чоловік **гугенот**, жінка **гугенотка**); інші утворення для позначення осіб жіночої статі стоять під реєстровими словами в повній формі: **Греція**, **грек**, **грекия**.

Фонетичні та фонетико-морфологічні варіанти реєстрового слова об'єднуються сполучником **і**: **ґирлиґа** і **ґерлиґа**, **ґандж** і **ґанджа**, **джерґотати** і **джерґотіти**.

Часом у реєстр виноситься не слово, а його компонент:

а) **агро-** (біологія, ґрунтознавчий, техніка) - компонент стоїть на початку складного слова й пишеться разом: **аґробіологія**, **аґроґрунтознавчий**, **аґротехніка**); **гігро-** (граф, скоп) - **гігрограф** (наголошений перший складник), **гігроскоп** (наголошений другий складник);

б) **-графія** (гео, демо, моно, стено) - компонент складного слова стоїть у його кінці й пишеться разом: **географія**, **демографія**, **монографія**, **стенографія**;

в) **гама-** (-залізо, -проміння) - складне слово пишеться через дефіс: **гама-залізо**, **гама-проміння**.

При укладанні словника усунуто розбіжності в написанні слів того самого кореня - **автобіографія** і **автотренінґ** (не аутотренінґ), **гама** - третя літера грецького алфавіту і **гама-** (не **гамма-**) проміння. Коли в лексикографічних джерелах зафіксовано два варіанти слова: інаугурація й інаугурація, словник рекомендує лише перший із них (з **ав**) як більш умотивований законами мов-джерел та української мови.

Далі

ФОНЕМИ Г та Ґ

Словник і коментар

СЛОВА З ФОНЕМОЮ Ґ

Загальні назви

А

автотренінґ, -у
аґрус, -у
аґрусівка
аґрусовий
аґу (виг.)
аґусі
аґукати
алеґрі
алеґро (муз.)
анґажемент, -у
анґажований, заанґажований
анґажувати, заанґажувати
анґіна
анґінний
анґінозний
андерґраунд, -у (мист.)
арґо
арґотизм
арґотичний
арґонія (діал., жоржина)

Б

баґет, -а
біґос, -у (кул.)
бравнінґ, -а
бюрґер, -а
бюрґерський

В

віґвам, -а
віґонь, -і
віґоневий

Г

геґельянець, -нця
геґельянство
герцог, -а
герцогиня
гідальґо
гуґенот, -ка
гуґенотський

Ґ

ґабелок, -лка (шкіра молодого теляти)
ґабелковий
ґабзувати (ганьбити)
ґаблі (діал., вила)
ґава
ґавеґа (зб.)
ґавеня

ґав'ячий
ґавити
заґавити, проґавити
Ґавдеамус, -у (студентський гімн)
ґавот,-у (старовинний
французький танець)
ґавра (ведмежий барліг; паща)
ґаврати
ґазда
ґаздиня
ґаздівка
ґаздівство
ґаздівський
ґаздинити
ґаздувати
ґалаґан, -а (діал., головешка; великий мідний горщик; поплавок)
ґаламаґати (варнякати)
ґаланці (вузькі штани)
ґаланки (спідні)
ґалда (хабар)
ґанґстер,-а
ґанґстеризм
ґанґстерський
ґандж, -у і ґанджа
ґанджовитий
ґанджувати
ґанок,-нку
ґанковий
ґара (паз, жолобець)
ґарований
ґарувати
ґарсон, -а
ґатунок,-нку
ґахуватися (чепуритися)
ґвалт, -у
ґвалтівник
ґвалтування
ґвалтівний
ґвалтовний
ґвалтівно
ґвалтовно
ґвалтувати, зґвалтувати
ґвер, -а (діал., рушниця)
ґвинт, -а
ґвинтовий
ґвинтити, заґвинчувати
ґевал, -а (діал., здоровило)
ґеґати і ґаґати
ґе-ґе-ґе (виг.)
ґеґекати
ґеґотати
ґедзилля (тирса)
ґедзунок, -нку (хист)
ґедзь, -я і ґедз, -а
ґедзел,-дзла (ґедзь)
ґедзель, -дзля (ґе.)
ґедзень, -я (липневі дні,
коли ґедзі особливо
дошкуляють худобі)
ґедзатися
ґедзкатися
ґецатися
ґейм, -у (спорт.)
ґел (вигук, що відтворює крик гусей)
ґелґіт, -оту
ґелґотун
ґелґотуха
ґелґати,
ґелґотати
ґелета (діал., діжка на сир)
ґелка (діал., ґуля, пухлина)
ґенітив, -а
ґерґелі (гуси великої породи)
ґерґотати і ґерґотіти
ґерґіт, -оту
ґердан, -у (діал., нагрудна прикраса, пов'язка з бісеру)
ґереґа (дзигґа)
ґерувати (правити)
ґерундив, -у
ґерундій, -ю

ґестапо
ґето
ґешефт, -у
ґзимс, -у (діал., карниз)
ґзитися
ґиґнути
ґила (діал., грижа; вид гри)
ґилавий
ґилун,-а
ґирлиґа і ґерлиґа
ґільйотина
ґільйотинувати
ґлей,-ю
ґлейкий
ґлейкуватий
ґлейовий
ґлетчер, -у
ґльоґати (жадібно ковтати)
ґляґ, -у і ґляґа (частина шлунка жуйних тварин, уживана для звурджування молока)
ґляґанець
ґляґанка
ґляґаний
ґляґати
ґлямати (їсти через силу)
ґлянс,-у
ґлянсувати
ґлясе
ґнип, -а (діал., шевський ніж)
ґніт, -ота
ґноття
ґнотовий
ґну (зоол.)
ґоґель-моґель, -ю і
ґоґоль-моґоль, -ю
ґой,-я
ґолка (безоста пшениця)
ґонґ, -у
ґондзоль, -я і ґондзоля (брызкальце)
ґондола
ґондольєр,-а
ґонт, -у і ґонта
ґонталь
ґонтар,-я
ґонтина
ґонтя
ґонтовий
ґорґоші (діал., плечі)
ґоти
ґотський
ґотика
ґотичний
ґофре
ґофрований
ґофрувати
ґрамузляти (писати карлючками)
ґран прі
ґранд, -а (іспанський шляхтич)
ґрант, -у
ґраса (діал., сапа)
ґрасувати
ґрата, частіше мн. ґрати
ґратки
ґратований
ґратчастий
ґратувати, заґратувати
ґратулювати (вітати)
ґратуляція
ґратуляційний
ґречний
ґречність
ґринджоли, -ол
ґрис, -у (діал., висівки)
ґроґ, -у
ґросбух,-а
ґруля (діал., картопля)
ґрулянка
ґрум, -а
ґрундзювати (діал., міцно зв'язувати)
ґрундзюватий
ґрунт,-у

ґрунтівка
ґрунтовність
ґрунтування
ґрунтовний
ґрунтовно
ґрунтувати
ґрунтуватися
ґрунтознавство
ґрунтопідпушувач
ґрунтозахисний
безґрунтовний
безґрунтовність
необґрунтований
обґрунтувати
підґрунтя
ґрунь, -я (діал., верх гори)
ґуґля (гуцульський верхній одяг із відлогою)
ґудзик, -а
ґудзиковий
ґудзикуватий
ґудзь, -я і ґудз, -а (ґудзик; ґуля; вузлик)
ґудзюватий
ґудзуватий
ґулий (безрогий)
ґульден, -а
ґуля
ґулька
ґульовий
ґулястий
ґума
ґумка
ґумовик
ґумовий
проґумовувати
ґуміарабіка
ґурґуля (ґуля)
ґуру (санскр., учитель)
ґуст, -у
ґяур, -а (тюрк., іновірець, немусульманин)

Д

джерґотати і джерґотіти
джиґіт, -а
джиґітський
джиґітувати
джунґлі
дзиґа
дзиґар, -я, дзиґарі (мн.)
дзиґлик, -а
динґо
доґ, -а
дриґ (виг.)
дриґати, задриґати

Е

екстраваґантний
екстраваґантність
елеґантний
елеґантність
ерцгерцоґ, -а

Ж

жарґон, -у
жарґонізм
жарґонний
жиґа (назва танцю)
жонґлер, -ка
жонґлювання
жонґлерський
жонґлювати

З

зиґзаґ, -у
зиґзаґоподібний

І

інавгурація
інавгураційний
інгредієнт, -а
інкоґніто

К

конгломерат, -у
конгломерація
конгрес, -у
конгресмен, -ка
культуртреґер, -а
культуртреґерський

Л

ларґо (муз.)
леґато (муз.)
леґейда (діал., незграбний)
леґінь, -я
леґітимація
леґітиміст
леґітимістський
леґітимний

М

манґо
манґовий
марґіналія
марґінальний
миґа (пантоміма)
морґ, -а (міра землі)
мустанґ, -а

Н

неґліже

П

персона ґрата
персона нон ґрата
пінґ-понґ, -у
пфеніґ, -а

Р

раґу (кул.)
райхстаґ, -у
реґалія
реґата
реґбі
реґент, -а
реґентство
реґентський
реґіон, -у
реґіональний
реґіонарний (мед.)
реґламент, -у
реґламентация
реґламентувати
реґлан, -а
резиґнація
резиґнувати
ремиґати
ремиґання
риксдаґ, -у (шведський парламент)
ринґ, -у
рислінґ, -у

С

свінґ, -у
сленґ, -у
смоґ, -у
смокінґ, -а
спаґеті (кул.)
стаґнація
стерлінґ, -а
стерлінґовий
сугестія

сугестивність
сугестивний

Т

танго
тирлигач, -а (діал., поганий скрипаль)
тога
томагавк, -а
тренінг, -у

Ф

фагот,-а
фаготист
фата моргана
фіглі
фігляр
фіглювати
фрагмент, -у
фрагментарний
фуга (муз.)
фугато (муз.)
фурдигати (діал., крутити)

Х

хляга (діал., негода)
хуга
хурдигарня (в'язниця)

Ц

цуг, -у
цуговий
цуглі (діал., вуздечка)

Ш

швагер, -гра і швагрошварготати і шварготіти (голосно й верескливо розмовляти)
шлагбаум, -а
шлягер,-у

Я

ягдташ, -а
яловега (безплідна вівця)
ягуар, -а

Іншомовні антропоніми

А

Агрипа

Б

Беринг
Бурггардт (Юрій Клен)

В

Вергілій
Вольфганг

Г

Габсбург
Геґель

Ґ

Гемінґвей
Гюґо
Ґалілей
Ґалуа
Ґанді
Ґарґантюа
Ґарібальді
Ґедимін
Ґете
Ґоґен
Ґолсуорсі

Ґонкур
Ґотфрид
Ґотьє
Ґретхен
Ґриґ
Ґрим
Ґринвич
Ґустав

Д

Данте Аліґ'єрі
Деґа
Дюринґ

Е

Енґельс

З

ЗигмундЗигфрид

К

Каліґула
Кіплінґ

Л

Лесинґ
Лоенґрин
Лонґфело
Людвіґ

М

Маґелан
Маґеланова протока
Меринґ
Мопасан Ґі де

Н

Найтинг'ейл

О

Ольґерд

П

Паґаніні
Пантаґрюель

Р

Реґіна
Риґолето
Родриґо

Т

Таґор

У

Уленшпіґель Тиль

Ф

Фіґаро

Ю

Юнґ

Я

Яґайло і Яґело
Яґелони
Яґо
Ядвіґа

Українські прізвища

Ґаламаґа (д.відм. -дзі)
Ґарнеґа (д.відм. -дзі)
Ґереґа (д.відм. -дзі)
Ґжицький
Ґоломеґа (д.відм. -дзі)
Ґоць
Ґудз
Ґудзь
Ґудзій
Дейнеґа (д.відм. -дзі)
Джеваґа (д.відм. -дзі)
Дзиґа (д.відм. -дзі)
Дзиґар,-я
Ладиґа (д.відм. -дзі)
Ломаґа (д.відм. -дзі)
Недриґайло
Папариґа (д.відм. -дзі)
Реґа (д.відм. -дзі)
Ремйґа (д.відм. -дзі)
Садигґа (д.відм. -дзі)
Салиґа (д.відм. -дзі)
Сарамаґа (д.відм. -дзі)
Татиґа (д.відм. -дзі)
Фурдиґа (д.відм. -дзі)
Цвиґун
Шмиґа (д.відм. -дзі)
Штеліґа (д.відм. -дзі)
Юрдиґа (д.вздм. -дзі)
Яриґа (д.відм. -дзі)

* Словник українських прізвищ, які містять у своєму складі фонему г, буде доповнений при перевиданні.

Географічні назви

Авґсбург
Бранденбург
Вініпег
Вірґінія
Гаага
Гайдельберг
Гамбург
Герцегівина
Гонконґ
Ґанґ,-у
Ґетеборґ
Ґетинґен
Зальцбург
Кеніґсберг
Копенгаґен
Люксембург
Маґдебург
Нюрнберг
Оренбург
Петербург
Пітсбург
Страсбург
Тоґо
Чикаґо
Шлісельбург
Шпільгаґен
Шпіцбергґен
Штутґарт

Далі

ФОНЕМИ Г та Ґ

Словник і коментар

СЛОВА ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

(де не слід уживати проривного ґ)

А

Авгій
авгієві стайні
агава
агавовий
Агапій
Агапія
агат,-у
агатовий
Агата
Агатангел
агіографія
агностицизм, -у (філос.)
агностик
агностичний
агонія
агонічний
агонізувати
агора (іст.)
агорафобія (мед.)
аграрій, -я
аграрник
аграрний
агро- (біологія, ґрунтознавчий, техніка тощо)
алегорія
алегоризм
алегоричність
алегоричний
амальгама
амальгамація
амальгамний
амальгамувати
ангел,-а
ангельський
ангідрид, -у
ангідридний
ангідридовий
ангідрит, -у
ангідритовий
антагонізм, -у
антагоніст, -ка
антагоністичний
апологія
аполог
апологет, -ка
апологетика
апологетичний
аргон, -у (хім.)
аргонавт,-а
аргус,-а
архіпелаг, -у
астигмат, -а
астигматизм, -у

Ґ

гагат,-у
гагатовий
галактика
галактичний
галоген,-у
галогенний
галоїд, -у
галоїдний
гама (3-тя літера грецького алфавіту)
гама (барв, звуків, настроїв тощо)
гама- (-залізо, -проміння, -функція тощо)
гамета (біол.)
-гамія (моно, полі тощо)
ганглій, -я
гангрена
гангренозний
Ганімед
гаплогія
гармонія
гармонізація
гармонізований
гармонійнийгармонізувати
енгармонізм
сингармонізмгарпія
гастеро-, гастр-,
гастро- (гастероміцети, гастралгія, гастроподи тощо)
гастрит, -у (мед.)
гастрономія
гастроном
гастрономічний
Геба
гегемон, -а
гегемонія
гедонізм, -у
гедоніст, -ка
гедоністичний
геєна
-гей (апо, пери тощо)
Гекаба і Гекуба
Геката
гекатомба
гексаметр, -у
гексаметричний
гекса- (едр, хлоран тощо)
гектар, -а
гекто- (ват, грам тощо)
гелій, -ю
-гелій (апо, пери тощо)
геліо- (скоп, стат тощо)
гелікон, -а
гелікоптер, -а
гельмінтологія
гельмінтолог
гема (мист.)
гематит, -у
гематоген, -у
гематологія
гематолог
гемо- (рой, торакс, філа тощо)
ген,-у
генеалогія
генеалогічний
генеза, (рідко) генезис, -у
генетика
генетичний
гео- (ботаніка, графія, логія, магнетизм тощо)
Георгій
гепард, -а
Гера
Геракл і Геркулес
герма
гермафродит, -а
гермафродитизм
герменевтика
герметичний
герметичність
Геродот
герой
героїзм
героїня

геройство
героїчний
герпетологія
герпетолог
гетера
гетеро- (гамія, генний, філія тощо)
Гефест
гіятус, -у
гіяцинт, -а
гіяцинтовий
гігант, -а
гігантизм
гігантський
гігантоманія
гігієна
гігієніст, -ка
гігієнічний
гігро- (граф, скоп тощо)
гідра
гідравліка
гідравлічний
гідрат, -у
гідрант, -а
гідро- (біологія, енергія, ліз, логія, споруда тощо)
гієна
Гіменей
гімн, -у
гімназія
гімназист, -ка
гімназійний
гімнастика
гімнаст, -ка
гімнастичний
гінекей, -ю
гінекологія
гінеколог
гінекологічний
Гіпарх
гіпер- (борець, плазія, тонкі, трофія тощо)
гіпербола
гіперболічний
гіперболізувати
гіперболоїд, -а
гіпноз, -у
гіпнотизація
гіпнотизм
гіпнотизувати
гіпо- (стаз, таксис, тонкі, фіз тощо)
Гіпократ
гіпопотам, -а
гіпотеза
гіпотетичний
гіпотенуза
гіпс, -у
гіпсовий
гіпсувати
гіпсо- (метр, метрія тощо)
гіро- (компас, скоп тощо)
гістологія
гістолог
гістологічний
глаукома (мед.)
Глафіра
Гликерія
глік-, гліко- (глікемт, глікоген, гліколіз тощо)
гліюксаль
гліюма
гліптика (мист.)
гліпт
гліпто- (генез, донт тощо)
гліцерин, -у
гліцериновий
гліцинія (бот.)глоса
глосарій, -ю
глосит, -у (мед.)глюкоза
глюкозний
-гноз (діа, про тощо)
гнома (літ.)
гносеологія
гносеологічний

гностик, -а
гностицизм, -у
гностичний
Голгота
голо- (гамія, графія, кост тощо)
гомеопатія
гомеопат
гомеопатичний
гомео- (морфем, полярний тощо)
Гомер
гомеричний
гомерівський
гомо- (генний, динамія, зиготність, сексуалізм тощо)
Гомора
горгона
Гордіїв вузол
горизонт, -у
горизонталь
горизонтальний
гормон, -у
гормональний
гормонотерапія
гороскоп, -у
грам, -а
-грам (кіло, мілі тощо)
грам- (-атом, -молекула тощо)
-грама (діа, епі, кардіо тощо)
граматика
граматист
граматичний
грамота
грамотій, -я
грамотність
грамотний
грамофон, -а
грамофонний
-граф (авто, епі, пара тощо)
графа
графити
графема
графіка
графік
графіт, -у
графіті
-графія (гео, демо, моно, стено тощо)
графо- (лог, ман тощо)
Греція
грек
грекиня
грецький
Григорій і Григир, -ора
григоріанський і грегоріянський (календар)
гриф, -а
грифель, -я
грифон, -а

Д

дисгармонувати
діагональ
діагоналевий
діагональний
діафрагма
діафрагмування
діафрагмувати
демагогія
демагог
демагогічний
дисгармонія
дисгармонійний
дисгармонійний
дисгармоніювати

Е

егіда
его- (футуризм, центризм тощо)
егоїзм, -у
егоїст, -ка
егоїстичність
егоїстичний

еготизм, -у
екзегеза
екзегет
екзегетика
екзегетичний
еклога (літ.)
елегія
елегійний
елегічний
енергія
енергетик
енергетика
енергетичний
енергійний
енерго- (база, смний, мережа тощо)
ерг, -а
ергастерій, -ю
ергативний (лінгв.)
ерго- (граф, метр, номіка тощо)

Є

євангелія, (заст.) євангеліє
євангелик
євангеліст
євангелічний
євангельський
Євген, (жін.) Євгенія
євгеніка (біол.)
євгеніст, -ка
євгенічний
Євграф

З

зиго- (гамія, морфний,
спбра тощо)
зигота (біол.)

І

ієрогліф, -а
ієрогліфічний
І

летаргія
летаргійний
летаргічний
-лог (діа, ката, моно, про тощо)
логаритм, -а
логаритмічний
логаритмувати
логіка
логік
логічність
логічний
-логія (архео, гідро, еко, зоо, спелео тощо)

М

магіямаг
магізм
магік
магічний
магма
магматичний
магнезит, -у
магнезитовий
магнезія
магнезійний
магнетизм, -у
магнетит, -у
магнетитовий
магнето
магнетон, -а
магній, -ю
магнісвий
магніт, -у
магнітний
магнітити
магніто- (граф, лог, метр, фон тощо)
мега- (ваг, герц, літ, терій, фон тощо)
мегалo- (завр, кефалія, манія тощо)

металургія
металург
металургійний
металургічний

О

олігархія
олігарх
олігархічний
оліго- (клаз, трофний, френа тощо)
оргазм, -у
орган, -у
організм, -у
органіка
органічний
орган, -а (муз.)
органіст, -ка
органный
організація
організатор, -ка
організаторський
організований
організувати
дезорганізація
реорганізація
органо- (генез, логія, пластика тощо)
оргія
оргійний
оргіястичний

П

патогенез, -у
патогенний
патологія
патологічний
пегматит, -у (геол.)
пегматитовий
педагогія
педагог
педагогіка
педагогічний
пергамент, -у
пергаментний
пергаментовий
пергідроль, -ю
поліглот, -ка
програма
програміст, -ка
програмність
програмовість
програмний
програмовий
програмувати
запрограмований

С

сталагміт, -у
сталагмітовий
сталагмометр, -а
стратегія
стратег
стратегічний
стратиг, -а
архістратиг

троглодит, -а (ангр.)
-ург (драмат, демі тощо)
-фаг (антропо, лото,
хроно тощо)
фаго- (терапія, цит тощо)

Далі

ФОНЕМИ Г та Ґ

Словник і коментар

Було б дуже бажано усунути ще дві недоречності з чинного українського правопису.

За зразком **Евбея, Евклід, Еврипід, Евтерпа, Егейське море, Единбург, Епікур** тощо писати й вимовляти **Европа, Евпаторія**.

Звук **ф** слов'янські мови запозичили; українська мова (разом із білоруською) чинила йому опір найдовше: Степан, картопля, квасоля, Пилип, Пилипівка й ін. Тепер його маємо й ми, і, певна річ, немає ні сенсу, ні потреби викидати його зі слів **феномен, філантропія, філософія, футуризм** та численних інших. А ось уживати його там, де він відсутній у мові-джерелі, справа вельми сумнівна. Ідеться про грецький міжзубний звук, що позначається літерою (лат. th). Майже в усіх мовах він відтворюється літерою т (крім російської). Ми теж здебільшого на його місці вживаємо т. Але в небагатьох словах ніяк не можемо відійти від стереотипів, нав'язаних нам із північного сходу. Думається, настав час відновити звукову справедливість і поряд зі словами бібліотека, гіяцинт, Еритрея, лабіринт, Лета, метод, ортогональний, ортодоксальний, театр, тема, теорія та багатьма-багатьма іншими писати й вимовляти:

апотеоза
аритметика
дитирамб,-у
етер,-у
катедра
логаритм,-а
маратон, -у
міт, -у
міт'бчний
мітологія
ортографія
ортоепія
патос
тиміям
Атени
Атос (Афон)
Бористен
Голгота
Етіопія
Картагена
Коринт
Партенон
Теби
Термопіли
Тесалія
Тракія
Амальтея
Голіат
Демостен
Естер, -і
Методій
Пітагор
Теміда
Теміотокл
Теокрит
Теофан
Теофіл
Юдита

Маємо **Агатангела** (не Агафангела) Кримського, **Тадея** (не Фадея) Рильського, **Агату** (не Агафу) Турчинську. В українському народі широко вживалися ймення **Текля, Тодось**, а **Феклами** й **Феодосіями** їх називали попи Московської православної церкви. Видатні митці українського слова завжди віддавали перевагу закономірним формам із т, а не штучним із **ф**. Ось лише кілька прикладів:

Осінній холодок над спраглою землею
Шатро гаптоване широко розіп'яв.

Із рук його падуть, як з рога Амальтеї,
Плоди налиті вщерть і довгі пасма трав.
(Максим Рильський)

Пливе етер, струмує вітер,
Джерела б'ють нових поем.
(Павло Тичина)

Ще з тих століть, коли в серця
Вливалась пристрасть хтивого барока,
Що плинула з віків старого лабіриту,
Що поєднала іздала
Українських брам рясне гілля
З вільготними акантами Коринту.
(Микола Бажан)

Як тішать нас озера, гори, квіти,
Роса, і теплий грім, і шепіт віт.
І людська творчість підіймає міт
У саме небо, зорями розшите.
(Микола Зеров)

Я подивився вдруге. Він мене
Зробив Дніпром, чи то пак Бористеном.
Я ждав - він зараз орди прожене
Нутром блакитним в розпалі шаленім.
(Іван Драч).

Слово чести - приклад, вартий наслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. К., 1991.
2. Белецкий А.Д. Краткий очерк грамматики новогреческого языка// Новогреческо-русский словарь под редакцией А.А.Белецкого. М., 1950.
3. Вживання фонемі ґ. Спроба довідника. Уклад О. Негребецький. К., 1991.
4. Голоскевич Г. Правописний словник. Х.-К., 1930.
5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. К., 1995.
6. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. К., 1993.
7. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. За редакцією Івана Варченка. К., 1969.
8. Словарь української мови за редакцією Бориса Грінченка. Т. I-IV. К., 1958-1959.
9. Словник-довідник вживання літери ґ. Львів, 1993.
10. Словник іншомовних слів. За редакцією О.С.Мельничука. К., 1977.
11. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. К., 1969.